

תרומת יהודי ארצות הברית לפליטים היהודים במזרח אירופה במלחמת העולם הראשונה כמערכת בארגון עצמי

משה הרפז

”וַיָּבֹאוּ כָּל-אִישׁ אֲשֶׁר-נִשְׂאוֹ לְבוֹ
וְכָל אֲשֶׁר נָדְבָה רוּחוֹ אֹתוֹ”¹

במאמר זה אני מבקש לראות בתמיכה המסיבית בכספים שאספו והעבירו יהודי ארצות הברית לפליטים יהודים במזרח אירופה בתקופת מלחמת העולם הראשונה,² מערכת בארגון עצמי (Self-organizing System). ארגון עצמי הוא תכונה שהתגלתה בחקר מערכות מורכבות ופתוחות. הרעיון פותח לראשונה במדעי הטבע ולאחר מכן יושם בתיאוריות חברתיות.³

המאפיינים העיקריים של מערכת בארגון עצמי הם: (א) מורכבות: מספר חלקיה רב ומשתנה. (ב) פתיחות: יחסי גומלין תמידיים עם הסביבה. (ג) דינמיות: פעילות בכל עת – גם במצב של תנועה יציבה וגם במצב של שינויים חריפים. מערכת בארגון עצמי מתאפיינת בתקופה של יציבות שלאחריה באה תקופה קצרה של תנועה בלתי יציבה, ”תוהו וכוהו” או שעת משבר; בהמשך התייצבות מבנית חדשה ויציבה וחוזר חלילה. במצב יציב נשלטת המערכת על ידי פרמטר של סדר מסוים. במצב של אי-יציבות נוצרת מעין תחרות בין פרמטרים חדשים של סדר עד שהמערכת עוברת שוב למצב יציב בהובלת פרמטר סדר חדש, וכך הלאה. (ד) אי-ליניאריות: אין דרך לחזות את התנהגות המערכת. המחקר נשען על ניתוח שיח (Discourse Analysis) במאמרים, כתבות, ידיעות ודיווחים על הסיוע הכלכלי של יהודי ארצות הברית לפליטים יהודים במזרח אירופה, שנרפסו בעברית בעיתונים בתקופת המלחמה.⁴ פרק הזמן שנסקר: מפרוץ הקרבות (1.8.1914) ועד לסיומם (11.11.1918).

תחום המושב היהודי ברוסיה הצארית

אין בנמצא נתונים סטטיסטיים מדויקים על מספר יהודי העולם ב-1914, אלא אומדנים במנעד שבין 12 מיליון לפי תום שגב,⁵ ל-13.5 מיליון לפי הלמ”ס.⁶ הצפירה נקב במספר 12,320,000⁷, והעם (מוסקבה) טען ל-13,406,400.⁸ מדיווח של הצפירה על מספר

מפה 1: תחום המושב היהודי המקור: מפת תחום המושב היהודי, באדיבות פרופסור דוד אסף

יהודי אירופה מתחילת 1915 עולה כי רוב יהודי העולם התגוררו באירופה ומחציתם ברוסיה הצארית:

עפ"י הספירות האחרונות שנעשו בארצות שונות בא המלומד היקמאן ב"אטלאס הסטטיסטי" שלו, שיצא לא-מכבר בפאריז, לקבוע את מספר בני ישראל בימינו אלה בכל ארצות תבל. לפי חשבונו נמצאים יהודים בארצות אירופה 9,991,200 נפש והם 83% מכל יהודי התבל, ורק 2.8% מכל התושבים באירופה, אשר מספרם מגיע עד 45.3 מיליונים. בארצות אירופה נחלקים עשרת המיליונים היהודים באופן זה: ברוסיה 6,002,000 והם 48.3% מכל יהודי התבל. לעומת התושבים הם רק 4.2%. באוסטריה-הונגריה 2,084,000. בגרמניה 650,000. בטורקיה 282,000. באנגליה

270,000. ברומיניה 267,000. בהולנדיה 105,000 בצרפת 100,000. בבולגריה 38,000. באיטליה 35,000. בשאר הארצות שבאירופה: ספרד, פורטוגליה, שוודיה, נורווגיה, בלגיה, דניה, יוון, סרביה, לוקסמבורג ושוויציה ככולן יחד יש רק 27,000. טבלא זו מוכיחה כי בארצות אירופה הנלחמות עתה יושבים יותר משמונים אחוזים של כל היהודים בתבל. [...] לפי הספירות האלה מספר היהודים בכל ארצות תבל עולה בימינו עד 12,320,000 בערך.⁹

בפקודה שפרסם הצאר פיודור באוקטובר 1634, נאסר על יהודים להיכנס לרוסיה וזו שבה ואסרה, בצו מ-1744, על התיישבות יהודים בתחומה.¹⁰ עד לחלוקה הראשונה של פולין, ב-1772, "לא היו כמעט יהודים ברוסיה".¹¹ בתום שלוש חלוקות פולין בין רוסיה, פרוסיה ואוסטריה (1772, 1793 ו-1795), נוצר מצב לא חוקי ברוסיה, שכן בשטחים שסיפחה התגוררו יהודים שנאסר עליהם להתיישב בה. הפתרון היה הסדרה חוקית של יישוב יהודים באזור תחום המושב, שגבולותיו נקבעו סופית ב-1835. אזור זה השתרע בשטחי ליטא, פולין, רוסיה הלבנה, אוקראינה ורוסיה החדשה (ראו מפה 1). לאחר חלוקות פולין התקיים מפקד אוכלוסין אחד בלבד: ב-1897. לפי מפקד זה התגוררו בתחום המושב 4,898,000 יהודים.¹² שאול שטמפפר כתב כי "בגדול' הנתונים היו אמינים".¹³ לפי בנימין פינקוס אומדן אוכלוסיית היהודים ברוסיה ב-1917 ב-3,837,000, ובשטחים שנכבשו על ידי הגרמנים בשנים 1918-1919 ב-2,160,000.¹⁴ איבון קליימן כתבה כי "ביזכרונותיהם של יהודים משלהי המאה התשע עשרה, אבל גם בספרות המחקר, תחום המושב מוצג תדיר כביטוי לבידוד תרבותי ולפיגור כלכלי".¹⁵ תנאי הפתיחה של יהודי תחום המושב, עם פרוץ הקרבות, היו אפוא גרועים.¹⁶

החזית המזרחית של המלחמה באירופה והיווצרות בעיית פליטים יהודים

אפשר לחלק, גיאוגרפית, את מרחבי הלחימה של מלחמת העולם הראשונה לחזיתות מספר.¹⁷ העיקריות שבהן היו: החזית המערבית שבה נלחמו מדינות ההסכמה, בריטניה וצרפת, ומאוחר יותר גם איטליה וארצות הברית – בקיסרות הגרמנית; חזית הבלקן; החזית המזרחית שבה נלחמה רוסיה נגד גרמניה ואוסטריה-הונגריה. היו גם חזיתות משניות, כדוגמת ארץ ישראל, מסופוטמיה, אסיה, אפריקה וחזיתות ימיות. קו החזית המזרחית בין רוסיה הצארית לקיסריות של גרמניה ואוסטריה-הונגריה נמתח מן הים הבלטי ועד הים השחור (ראו מפה 2). בחודשים הראשונים למלחמה גברה יד הרוסים וחלקים מגליציה האוסטרית נפלו בידיהם. באביב 1915 התפכו היוצרות והגרמנים והאוסטרים כבשו חלקים נכבדים ממערב רוסיה ועד שלהי 1915 ביססו קו חזית מזרחית חדש שנמתח מהים הבלטי ועד לשפך הדנייפר (ראו קו אדום רציף במפה 2). רוב שטח תחום המושב עבר לידי מעצמות המרכז, שטחי פולין הקונגרסאית וורשה במרכזם, ליטא, חלק מאזור קורנלנד הצפוני, שטחים מרוסיה הלבנה כולל פינסק, וחבלי

פודוליה ובסרביה הדרומיים. בשלהי 1917 הרחיבו הגרמנים ושותפיהם את שטחי הכיבוש וקו החזית החדש הוסט שוב מזרחה (ראו קו אדום מקוטע/מקווקו במפה 2).

מפה 2: הצדדים הלוחמים באירופה במלחמת העולם הראשונה והשינויים בקו החזית המזרחית¹⁸

גירוש יהודים ברוסיה ממקומות התיישבותם היה תופעה קבועה. בעת המלחמה התחולל גל גירושים דרמתי ביותר ולא רק של יהודים. בני מיעוטים – פולנים, לטביים, ליטאים, פינים, רומנים, טטארים ויהודים – הם שאכלסו, עם פרוץ הקרבות, את הספר המערבי של רוסיה: "בחזית המזרחית היו אוכלוסיות רבות שהתגוררו על הגבול ואז מתחילים לחשוב מי ישתף פעולה, מי ילשין, מי יהיה נאמן למי. בשנה הראשונה של המלחמה רוסיה פשוט פינתה את האוכלוסיות הללו, שבעה מיליון איש, וחלקם הוחזקו באזורים מוגבלים."¹⁹

הרוסים התחילו, מיד עם החדירה לשטחי אוסטריה, לפי הוראות הפיקוד העליון, בגירושים של יהודי גליציה ונלקחו מהם בני-ערובה כדי להבטיח את נאמנותם. [...] כאשר הורע מצבם הצבאי של הרוסים כתוצאה מן ההתקפה הגרמנית (קיץ 1915), ציווה פיקודם העליון על גירוש המוני יהודים מן השטחים הסמוכים לחזית. מאות אלפי יהודים – נשים, ילדים וזקנים – נצטוו לעזוב את מקומות מגוריהם תוך 24 או 48 שעות.²⁰

היהודים הואשמו בריגול ובשיתוף פעולה עם האויב הגרמני כלגיטימציה לגירושם מאזורי הגבול של החזית המזרחית שהלכו והתרחבו בשל נסיגה מזרחה של הצבא הרוסי עקב לחץ כוחות גרמניים ואוסטריים. כך לדוגמה פרסמו מפקדו הראשי של צבא הצאר וראש מטהו, בתחילת אפריל 1915, צו לפיו "כל מקום שהחזית מתקרבת למקומות מושב היהודים עליהם לעזוב תוך 24 שעות את מושבם".²¹

איור 1: "גלות"²²

רק חלק קטן ממאות אלפי הפליטים שנמלטו או גורשו מאזורי הקרבות נקלט בתחום המושב. רבים המשיכו לנדוד מזרחה, אל תחומי רוסיה טרום חלוקת פולין וכיבוש רוסיה החדשה מן התורכים. פסח חטיין, שחווה על בשרו את הגירוש מפלך קובנה שבליטא בערב חג השבועות תרע"ה (1915), העיד חמישים שנה לאחר מכן, כי גם לאחר שהתמקמו במקום שהוקצה להם בתחום המושב חוו הפליטים גירוש נוסף בשל התקדמות הכוחות הגרמניים לאחר חודשים מספר:

אבל כוס הנדודים טרם תמה. שבוע לפני ראש-השנה תרע"ו (1915) הודיעו לפליטים שישלחו אותנו הלאה, לתוככי רוסיה הגדולה. [...] וכמו ערב חג השבועות אותה שנה כך גם עכשיו העמיסו אותנו עם חבילותינו בקרונות משא והסיעו אותנו בכיוון מוסקבה. [...] הגענו למוסקבה יומיים לפני יום הכיפורים. במוסקבה שהינו יום אחד. [...] כאן שינו את הכיוון שלנו והסיעו אותנו לצאריצין, פלך סאראטוב.²³

העיתונים העבריים דיווחו על מצב הפליטים היהודיים במזרח אירופה:²⁴

ככלל, המצב של היהודים בגליציה רע הרבה אפילו ממצבם של היהודים בפולין. מצבם החמרי של יהודי גליציה היה תמיד איום. הם היו תמיד ברעבון למחצה. אולם עתה, אחרי המאורעות שעברו על ארץ זו והחיים האקונומיים עוד לא נכנסו אל מהלכם הרגיל, נשארו היהודים בלי כל אפשרות להשתכר והם מתים ממש ברעב. להיהודים בפולין דואגות גם ההסתדרויות העבריות, גם ההסתדרות הכללית. שמה נשלחים סכומים ידועים, ואם גם עזרה זו אינה יכולה להשיב את היהודים הפולנים למעמדם, אולם הם מקבלים איזה דבר; והיהודים הגליציונים אינם מקבלים ממש כל עזרה ותמיכה ולרגלי הרעבון הממושך שלהם כבר החלו להתפשט ביניהם מחלות שונות.²⁵ מספר הפליטים היהודים מגליציה לאוסטריה, עולה לפי דברי המכתב, כחצי מיליון איש, היינו כמחצה מכל התושבים העברים שבגליציה. כווינא לכר יש 150,000 פליטים יהודים.²⁶

אתמול שוב באו נודדים לוורשה. העשירים והאמידים שבהם באו בעגלות וכל השאר באו ברגל. מספרן של משפחות הנודדים היהודים, המקבלות תמורה מאת הועד לעניני הנודדים אשר ליד שלטון העדה, הגיע ביום ו' שעבר עד כדי 24,000 בדירות פרטיות ועד כדי 8,000 בבתי המקלט. מלבד אלו נמצאים בוורשה אלפי משפחות נודדים היושבות בדירות פרטיות ואינן מקבלות שום תמיכה.²⁷ כידוע, שבשני החודשים האחרונים הרבו מאד היהודים לנוד מכמה וכמה עשרות מקומות בפולין, מפאת מאורעות המלחמה. רבבות יהודים היו למחוסרי דירה ואוכל. בעוני וברעב נמלטו, מבלי אשר ידעו לאן לפנות ובאו אל המקומות אשר יכלו לבוא. המונים נאספו במקומות רבי האוכלוסים, בוורשה הגיע מספרם ליותר מכפי 75,000 נפש. זורם הנמלטים הולך הלוך וגדל מיום ליום. מפאת העוני הנורא של נמלטי היהודים הוכרח ועד העזרה ליהודים נגועי המלחמה להוציא כמעט את כל הסכום אשר ברשותו, בכדי להביא למצער עזרה כל שהיא לאמללים. נחוץ היה להניח את דאגת יום מחר ולהוציא כל מה שיש בשביל רבוב רבבות הרעבים, בתקוה, שזרם הנדבות לא יחלש.²⁸

נוראה ואימה היא פקדתו של מפקד החזית הצפונית-מערבית בדבר גרושם של כל היהודים המתגוררים במערבו של הקו קובנה-ינוב-וילומיר-מוניביז-פוסכול-סלטי-בוסק והובלתם במשך ימים אחדים, זאת אומרת, עד יום החמשי למאי 1915 בשעה השתיים-עשרה בצהריים, אל פנים ארץ רוסיה. בעטיה של פקדה זו גרשו באפן אכזרי שאין למעלה ממנו ארבעים אלף יהודים מקורלנדיה, מאה ועשרים אלף יהודים מפלך קובנה ושלישים אלף יהודים מחלקו של פלך גרודנה.²⁹

לרגלי התקרבותם של חילות אוסטריה-אונגריה לווארשא, שחושבים שבעוד מעט תפל בידם, גזרה ממשלת הצר גירוש של יותר מרבע מיליון תושבי ווארשא. באופן זה נחרבה הקהלה היהודית הכי גדולה באירופא ככמותה והכי חשובה באיכותה הקולטורית חורבן גמור!³⁰

באספת "ועד העזרה לנגועי המלחמה" בלונדון הודיע הרב ד"ר הרץ כי 1.5 מיליון יהודים ברוסיה "רעבים ללחם ממש". בפטרוגרד מקווים לסיוע של כחמישה מיליון דולר אך עד כה נאספו רק כ-380,000 דולר.³¹ מיניסטריון הפנים של אוסטריה-אונגריה הודיע כי בתחומי הקיסרות יש 5,158,609 פליטים ומתוכם 2,466,571 יהודים, מהם נעקרו מספר פעמים.³² אחת הדאגות העיקריות של ועדת העזרה העבריים לאחיהם הנמלטים, שנעקרו ממקומות מושבותיהם והובא לפנים רוסיה, הוא: להושיב בערים הרבות שברוסיה המרכזית לא בהמונים גדולים. מתוך הדו"ח של הוועדים האלה הננו רואים, כי עד 1 נובמבר לשנה שעברה נמצאו תחת חסותם של ועד העזרה 65,624 נמלטים יהודים והם נושבו במאה וארבעים ושמונה ערים.³³ הנואם [ראובן קריינין] מביא אח"כ מספרים שונים על אדות הנמלטים. לראשית אוגוסט שנה זו [1916] היו רשומים 215,511 נמלטים, מהם קבלו עד עתה תמיכה 176,104 איש. הוועד הפטרבורגי תומך במספר 129,075 נמלטים, הוועד המוסקבאי, שכנפיו פרוסות על עשרה פלכים, תומך במספר 37,363 איש, והוועד הקיובי תומך במספר 17,884 איש.³⁴

במזרח אירופה, בתחום המושב ובתחומי רוסיה המערבית ומזרח אוסטריה, נדרו אפוא הלוחך ושוב פליטים יהודים ("נגועי המלחמה", "מגורשים", "נמלטים", "אומללים" או "נודדים" כפי שכונו בעיתונים השונים). אורי צבי גרינברג כינה זאת "בית הדני שעל אדמה סלאבית מקיא את תושביו היהודיים".³⁵ "בסך הכול גורשו לפי אומדנים יותר משש מאות אלף יהודים, ורק 5% הצליחו לקחת עמם את רכושם הנייד, 22% נאלצו להשאיר הכול, והיתר הצילו רק חלק ממטלטליהם. אבדות ברכוש של היהודים בשל הגירושים והבריחה הבלתי כפויה נאמדים בין 350 ל-400 מיליון דולארים, שהיו סכום עצום בתקופה זו".³⁶

ברוסיה נוצר אפוא מצב שנחוצה היה להסדירו בחוק על מנת לאפשר ליהודים להתגורר מעבר לתחום המושב. לפיכך, ותוך כדי הנסיגה למזרח תחת לחץ גרמני-אוסטרי, החליטה ממשלת רוסיה לבטל את תחום המושב. בנוסח ההחלטה שהובאה לחתימת הממשלה ב-9 באוגוסט 1915 נכתב:

בשים לב לנסיבות המיוחדות של ימי המלחמה ועד לבדיקה מחודשת של החוקים הנוגעים ליהודים, יש למלא את ידיו של מנהל מיניסטריון הפנים בהתאם לסעיפים 158 ו-314 של תקנון המיניסטרוניום, להרשות ליהודים לשבת בישובים העירוניים מחוץ לתחום מושבם הכללי, חוץ מבערי הבירה ובמקומות הנתונים לפיקוחם של המיניסטרים לעניני חצר המלכות והצבא. 44-45, פירוט הסעיפים ורשימת הערים האסורות מובאים כהערת שולים בעמ' 45.³⁷

האמה והעברי "עקצו" את ההחלטה שלדעתם נכפתה על רוסיה: "הממשלה הרוסית החליטה לבטל לפי שעה את 'תחום המושב' שהחלטה זו לא באה מרצונה הטוב אלא

הוכחה לזה ע"י צבאות גרמניה שכבשו את רובו הגדול של התחום הזה";³⁸ "ה'תחום' נסתלק מאליו ע"י זה שאשכנז כבשה את פולין וליטה".³⁹ כשנה לאחר כיבוש רוב שטחי תחום המושב, ושל ליטא ופולין בפרט, החלה אופטימיות זהירה מלווה במעין חזרה לשגרה תחת השלטון הגרמני: "היהודים הבאים מוורשה מספרים על חיי היהודים בפולין וליטא. נמלטים רבים שבים לעריהם ולבתיהם. מסתדרות גם הקהילות והעדות ועוסקות בעבודות הצבור השונות. נפתחים ישיבות וחדרים ומוסדות עזרה, והחים מקבלים לאט לאט את צורתם הרגילה".⁴⁰ אך היה דיווח שהחליף את האופטימיות לעיל:

ביום כיפור תרע"ו (1915) נכנסו החיילים הגרמנים לוילנה. לאחר שעברה עלינו, בימי השלטון הרוסי, שורת פרובוקציות, עלילות והוצאות להורג עבור "בגידה", לאחר דורות של שעבוד, פרעות וגרושים, הפך יום הצום והתפילות ליום שמחה ושחרור. אולם השמחה לא האריכה ימים. האשליה הולכות וחולפות. הגרמנים ממהרים לגלות את צפרניהם, מתחילים להנהיג "סדר" בעיר. המצב הולך ורע עם ריבוי ההחרמות של צרכי האוכל וסחורות אחרות, בעיר מתחיל להשתלט הרעב.⁴¹

תמיכת יהודי ארצות הברית בפליטים היהודים במזרח אירופה

מאות אלפי פניות ומכתבים מיהודי מזרח אירופה ובהם בקשות לעזרה הגיעו אל יהודי ארצות הברית.⁴² תגובתם לצורכי השעה הייתה מהירה. למרות חילוקי דעות משמעותיים בין ציונים ללא-ציונים ובין חרדים לרפורמים, השכילו שלושת ועדי העזרה הגדולים – החרדי, הרפורמי והעממי – להקים מוסד מאוחד, הוא "הג'וינט".⁴³ לפי נתן אפרתי הוקם הג'וינט ב-25 באוקטובר 1914 ותפקידו היה לעסוק "בהגנת העניינים היהודיים ובצורך לאסוף סכומי עזרה נכבדים לסובלים במלחמה, באירופה ובארץ-ישראל".⁴⁴ אריה גרטנר טען כי האיחוד התרחש בנובמבר 1914 ותפקידו של הג'וינט היה לעסוק ב"חלוקת הכספים של מגביות הסיוע".⁴⁵ צבי הרי סקלר ציין שהג'וינט נוסד ב-27 בנובמבר 1914.⁴⁶ ש"י עגנון כתב על דברים כגון אלה כי "גירסאות שונות יש לנו בזה ומי יטיל בחירה בין גירסא לגירסא שכל אחת יפה ונעימה".⁴⁷

כבר בחודש הראשון של המלחמה נזף עורך האמה ביהודי ארצות הברית וציין במאמרו כי בעבר, לאחר פרעות קישינב, תרמו היהודים ביד נדיבה "סכום שעלה בהיקפו על כל סכום שנאסף באיזו ארץ מארצות התבל", ואילו כעת, אף שבעשור האחרון הצטרפו עוד כמיליון יהודים ליהודי ארצות הברית,⁴⁸ נאספו רק כ-750,000 דולר ואילו בתקופה ההיא נאסף סכום הגדול פי שלושה או ארבעה. הוא שאל: "מדוע נתנו אז ביד פתוחה ונדיבה ומדוע ממעטים בנתניה עכשיו?".⁴⁹ העברי הצטרף לנזיפה: "בעשותנו חשבון מכל אשר נעשה בארץ זו בשביל נגועי המלחמה עד הימים האחרונים, נמצא כי סכום כל הנדבות עולה רק לשליש דולר מכל יהודי היושב באמריקה".⁵⁰ גם ליהודי רוסיה הייתה ביקורת: "העתון יעוורעיסקאיא נעדלעליא, האורגן הציוני בשפה הרוסית קובל

בדברים קשים על יהודי אמריקה שאספו עד עכשיו סכום כל כך מצער של 700 אלף דולר בעד נגועי המלחמה. השבועון הזה אומר כי קומץ היהודים בפטרבורג ומוסקבה אספו יותר משלושת המיליון יהודים באמריקה"⁵¹. הייתה גם דעה אחרת שלפיה נגרם, בשל המלחמה, נזק ליהדות ארצות הברית: "המלחמה באירופא הסבה להיהדות באמריקה הפסד של מאה וחמשים אלף יהודים – המספר הממוצע של המהגרים היהודים הנכנסים מדי שנה בשנה לארצנו והמשמשים חומר חזק ומוצק להחזקה ולחיזוק היהדות"⁵². לוח 1 מציג את מספר המהגרים השנתי של יהודים מאירופה אל ארצות הברית בשנים 1904-1918 (מאפקט פרעות קישנב ועד סיום המלחמה). אפשר להשוות את מה שנכתב בהאמה לעיל עם נתוני לוח זה.

לוח 1: הגירת יהודים אל ארצות הברית⁵³

שנה	מס' מהגרים	שנה	מס' מהגרים	שנה	מס' מהגרים
1904	106,236	1909	57,551	1914	138,051
1905	129,910	1910	84,260	1915	26,000
1906	153,748	1911	91,223	1916	15,000
1907	149,182	1912	80,595	1917	17,000
1908	103,387	1913	101,330	1918	4,000

האמה דיווח על אספה שבה השתתפו כ-3,000 נציגים של 110 "הסתדרויות יהודיות" והוחלט על מנגנונים לגבייה ולאיסוף תרומות.⁵⁴ כחודש לאחר מכן דיווח האמה על אספה אחרת, של "אגודת הרבנים דארצות הברית וקנדה", שהתקיימה לטובת מגבית לעזרה לפליטים.⁵⁵ בעקבות ימי התרמה לבלגים ולפולנים,⁵⁶ הוכרז יום 27 בינואר 1916 בארצות הברית כ"יום היהודים" שקיבל את תמיכתו של הנשיא.⁵⁷ יום התרמה זה הניב תרומות בשיעור ניכר: "שני מיליון דולר" לפי הצפירה⁵⁸ והעברי דיווח כי "ולפי האומדנא נאסף ביום זה כשלושת מליונים דולר"⁵⁹. בעקבות הצלחת "יום היהודים" הוחלט על יום התרמה נוסף, יום היהדות" שנקבע ל-17 אדר ב' ומטרתו הייתה התרמה לשיבות ברוסיה ובפולין (ראו איור 2): "מקוים אנו כי היהודים באמריקה יעמדו בנסיון ו'יום היהודים' לא יביש את 'יום היהדות'".⁶⁰ נמצא כי ההתאגדויות הללו, מטרותיהן ומנגנוני איסוף התרומות, מדלת אל דלת, משלימים זה את זה ומייצגים את הציבור היהודי בארצות הברית על קשת גווניו.

כשנתיים לאחר פרוץ המלחמה דיווח הוועד המחלק המשותף כי העביר ליהודי אירופה וארץ ישראל כ-3.5 מיליון דולר.⁶¹ כשנתיים וחצי מאוחר יותר נמסר כי בסך הכול, עד תחילת 1918, עמדה התרומה של יהדות ארצות הברית, באמצעות הוועד המחלק המשותף, ליהודים באירופה ובארץ ישראל, על 8,821,000 דולר [פולין וליטא – 3 מ', רוסיה – 2.6 מ', גליציה – 1.6 מ', ארץ-ישראל – 1 מ' והשאר בארצות שונות].⁶² לפי

סקלר תמך הג'וינט בתקופת המלחמה בכ־800,000 פליטים יהודים במזרח אירופה בהיקף של כ־15 מיליון דולר.⁶³ סכום זה גדול פי שניים מאשר בדיווח של הצפירה לעיל. הייתה זו תרומת היהודים האמריקנים כציבור. את היקפה של תרומת המגזר הפרטי, דהיינו תמיכת אנשים בקרוביהם שמחוץ לארצות הברית, קשה לכמת.

לכל אחינו בני ישראל בארצות הברית וקנדה:
זכרו ואל תשכחו את יום הראשון פ' צו' אדר שני (12
מרטש) שנקבע מאת אנודת הרבנים, ועד הרבנים והסתדרות המזרחי
ליום המיוחד לעזרת תורה
אתמיכת ישיבות, בתי תלמוד תורה, רבני ישראל וגדוליו ושאר משרתי
בקדש באירופה ובארץ ישראל — ארצות המלחמה.
רבנים, דרשנים ומטיפים ינאמו בשבת שלפניו פ' ויקרא לעורך
את הקהל לנדר ולנדב למטרה זאת, ונכבדי העם, יודעי תורה ומוקיריה
ישתדלו לגבות את הכספים ביום הראשון ז' אדר שני הבע"ל.
לפנות בדבר פנקסי שוכרות ושטרי קבלה, וכמו כן בדבר
משלוח הכספים וכל עניני היום ההוא עפ"י אלו הכתבות:
אגודת הרבנים, 222 רחוב הנרי, נ. י.
לשכת המזרחי, 121 רחוב קנל, נ. י.

איר 2: יום עזרת תורה⁶⁴

ממצאים

כאמור, מאמר זה נשען על ניתוח שיח של כתבות, ידיעות ודיווחים על התמיכה הכלכלית של יהודי ארצות הברית בפליטים היהודים במזרח אירופה, שהופיעו בעיתונים העבריים בתקופת המלחמה (1.8.1914 עד 11.11.1918). בסך הכול אותרו 13 עיתונים (ראו לוח 2).⁶⁵ העיתונים הללו יצרו אפוא מרחב טקסטואלי תחום ובו 1,765 גיליונות. אמנם אין בנמצא עיתון שהופיע ברציפות כל תקופת המלחמה, אך למרות זאת לא היה יום או שבוע ללא כיסוי של עיתון עברי כלשהו.

במחקר זה התמקדתי באיתור ידיעות שעניינן קשור ישירות לגיוס ולאיסוף תרומות בארצות הברית ולחלוקתן בקרב פליטים יהודים במזרח אירופה. במרחב הטקסטואלי אותרו 67 ידיעות או דיווחים שעניינן תרומות ואיסוף כספים ומשלוחי כסף, בעיקר מארצות הברית, אל הפליטים היהודים במזרח אירופה (לפירוט ראו נספח).

כאמור, יהודי ארצות הברית נשאו במרבית נטל הסיוע. העברת כספי תמיכה ותרומות אל פליטים יהודים במזרח אירופה נעשתה בשני מסלולים עיקריים: ציבורי ופרטי. המסלולים סללו לעצמם נתיבים במסגרת האפשרויות שעמדו בפניהם. המסלול הציבורי התבסס על תרומות קהילתיות והתנקז אל הוועד המחלק המשותף וממנו, באמצעות

נציגויות דיפלומטיות של ארצות הברית, לקהלי היעד. המסלול הפרטי, של אנשים שתמכו בקרוביהם ובמשפחותיהם מחוץ לארצות הברית, השתמש בדרך כלל באותה תשתית שנסללה במסגרת הנתיב הציבורי. נציגויות דיפלומטיות קיבלו סכומי כסף בצירוף הנחיות תשלום לנמענים – בין שדובר בוועד זה או אחר או כפלוגי או אלמוני המתגורר ברחוב זה וזה. אם הכתובת הייתה משובשת, התפרסמה רשימת הזכאים בעיתונות המקומית והנמענים התבקשו להגיע אל הנציגות על מנת לאסוף את התמיכה. גם יהודי רוסיה השתתפו ככל שיכלו, לפחות בשלבים הראשונים של המלחמה, בסיוע לפליטים היהודים בתחום רוסיה. פה ושם השתתפו גם יהודי מדינות אחרות בסיוע לפליטים יהודים במזרח אירופה.

לוח 2: תפרושת גיאוגרפית של עיתוני התקופה הנסקרת

מס"ד	יבשת	מדינה	עיר	שם העיתון	מס' גיליונות שנסקרו
1	צפון אמריקה	ארצות הברית	ניו יורק	האמה	18
2				העברי	138
3				העם	18
4	אירופה	רוסיה הצארית	וילנה	הזמן	15
5			קרקוב	המצפה	67
6			מוסקבה	העם	125
7			ורשה	הצפירה	637
8	אסיה	ארץ ישראל העות'מאנית	ירושלים	האחדות	6
9			תל אביב	הארץ	31
10			ירושלים	החרות	572
11			יפו	הפרוע הצעיר	16
12			ירושלים	הצבי/האור	101
13			ירושלים	מוריה	121

העברת כספים של המגזר הפרטי – קרובי משפחה – הייתה בשיעור לא מבוטל, שלעיתים גבר על העברת הכספים הציבורית של ארגוני ההתרמה בארצות הברית לוועדי העזרה היהודיים במזרח אירופה. כך לדוגמה, לפי העברי, דיווח "הועד הזמני" של יהודי ארצות הברית, הציוני, על תרומות בסך 1,136,980 דולר שהועברו ליהודים בארץ ישראל ובמזרח אירופה. מסכום זה 633,022, כמחצית, היו העברות של אנשים פרטיים לקרוביהם.⁶⁶ היו נתיבים נוספים, משניים ולעיתים חד-פעמיים. הצורך בעזרה הניב יצירתיות בבחירת נתיב. לדוגמה: בקיץ 1915 פתחו הגרמנים והאוסטרים במתקפה נרחבת בחזית המזרח. כתוצאה מכך נכבשו מידי רוסיה שטחי פולין, ליטא, לטביה, גליציה וחלקים מאוקראינה. קו הגבול בין מעצמות הציר למדינות ההסכמה נדחק מזרחה. ורשה הרוסית נכבשה על ידי גרמניה ולפיכך הסיוע ליהודי פולין וגליציה שוב לא הועבר דרך מוסקבה או פטרבורג אלא דרך ברלין ווינה, ומהן לנצרכים בתחומי השלטון הגרמני-אוסטרי.

עם כניסת ארצות הברית למלחמה נאסרה העברת כספים ממנה אל מדינות אויב. ארצות הברית ניתקה את היחסים עם גרמניה ב־3 בפברואר 1917 והכריזה מלחמה על גרמניה ועל אוסטריה-הונגריה ב־6 באפריל. בשל כך נחסמו מסלולים ישירים להעברת כספים מארצות הברית אל גרמניה, והועתקו הנתיבים מן הנציגויות הדיפלומטיות של ארצות הברית במדינות המרכז אל נציגויות דיפלומטיות של המדינות הניטרליות ומשם אל הוועדים היהודיים במרחבים שבהם חסו פליטי המלחמה.

העיתונים מסרו לקוראיהם כי למרות תהפוכות המלחמה, נמשכת העברת כספים מארצות הברית אל הפליטים היהודים במזרח אירופה. העברי מסר כי "מלבד סכומי העזרה נשלחו ע"י הוועד כספים מאנשים פרטים לקרוביהם. מפני תנאי-החיבור הקשים בין אמריקה ואירופה, קבל הוועד על עצמו להספיק את הכספים לרוסיה. כספים כאלה נשלחו בסך 118,315 דול. הוועד שלח עזרה גם לליטה ופולין הנכבשות ע"י הגרמנים".⁶⁷ גם הצפירה הרגיע את יהודי פולין שמצאו עצמם תחת כיבוש גרמני: "המחלקה למשלוח כספי עזרה ליד הוועה"פ של הציונות בנויורק מודיעה כי משלוח הכספים לפלשתינה ולגלילות הנכבשים [באירופה] מתנהל כמקודם, בלי מניעות".⁶⁸ העם (מוסקבה) דיווח כי "הוועד המחלק האחוד" שלח ועד להולנד ומשימתו: "להסדיר את חלוקת הכספים לנצרכים היהודים באירופה ובארץ-ישראל ולהשגיח גם-כן על חלוקת הכספים הנשלחים מאמריקה לתכלית זאת".⁶⁹

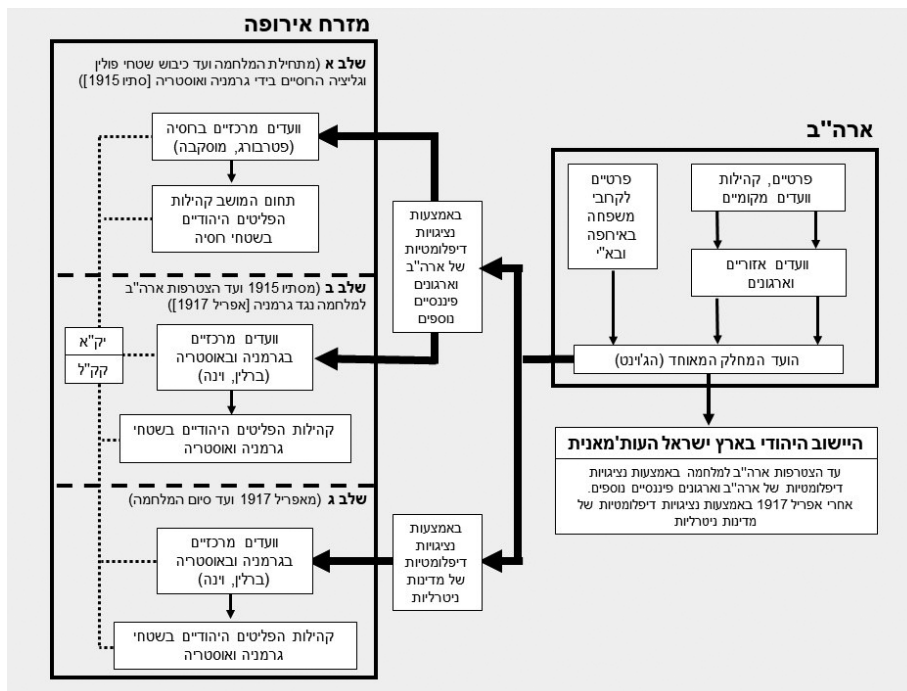
יודגש כי קק"ל ("הפונד הלאומי") הייתה מתחרה לאיסוף תרומות. הצפירה העיר, ספק התלונן, כי "כל קבוצת-הכספים האלה, שדרשו התאזרות הכחות הציוניים, הפריעו מעט בעד קבוץ ה'שקלים'".⁷⁰ עם זאת יש לציין כי במסגרת המטרות שעבורן נערך איסוף הכספים הייתה גם עזרה לנגועי המלחמה (ראו שורה חמישית באיור 3).

סך	פני	
1166	80	תנים ותלמידות
307	80	תוינאולה
1019	20	מס-עצמי
2	—	ישוב ארץ ישראל
1165	91	ננועי המלחמה
1153	70	משלוח מנות
8427	37	יער-הרצל
1276	79	ספר הזהב
1821	02	נדבות נחלה
233	79	למוכת בנין בתים בשכיל הפועלים בא"י
4088	85	קרן יחיאל טלנוב
932	08	קופסאות
1072	08	נדבות שונות
22667	39	ח' תמוז כס"ה
180989	41	המ"כ בער החרישים וקודמים מן תשרי ש' זו
203656	80	בס"ה

איור 3: דו"ח כספי של קק"ל⁷¹

הייתה זו שעתם היפה של הוועדים, קטנים כגדולים. לכל בעיה הוקם ועד שנשא בעול הנדרש של מתן עזרה לפליטים. הוועדים קמו בדרך כלל לא בהנחיה או בהוראה מלמעלה אלא עקב הצורך המעשי לפתרון. חלק מהוועדים תפקד לאורך זמן וחלקם הוקם לפתרון בעיה מקומית ובכך הסתיים תפקידו. כאמור, הג'וינט בארצות הברית שימש כמרכז לאיסוף תרומות ולהעברתן אל המוקדים המרכזיים במזרח אירופה לחלוקה לנצרכים. הצמתים המרכזיים של קבלת כספי התרומות מארצות הברית וחלוקתם לנצרכים היו ועדי הסיוע בפטרוגורד (יעקאפול¹²), בברלין (חברת העזרה) ובווינה (אליאנץ).
 ניתוח הידיעות מאפשר לשרטט רשתות של איסוף כספים בארצות הברית וחלוקתם בקרב יהודי מזרח אירופה. תרשים 1 הוא ייצוג גרפי של רשת איסוף וחלוקה המורכבת ממוקדים או מצמתים מרכזיים ומקווים המחברים בין מוקדים. התרשים מציג נתיבים להעברת כספים, מוצא ויעד של הרשתות השונות, שקמו כאמור בהתארגנות עצמית. רשתות מקומיות או אזוריות קמו ונפלו בשל תנאי מלחמה שונים והתחדשו בתצורה שונה. בתרשים מוצגים, מטבע הדברים ובשל הצורך להימנע מעומס קרטוגרפי, רק נתיבים עיקריים ומשמעותיים.

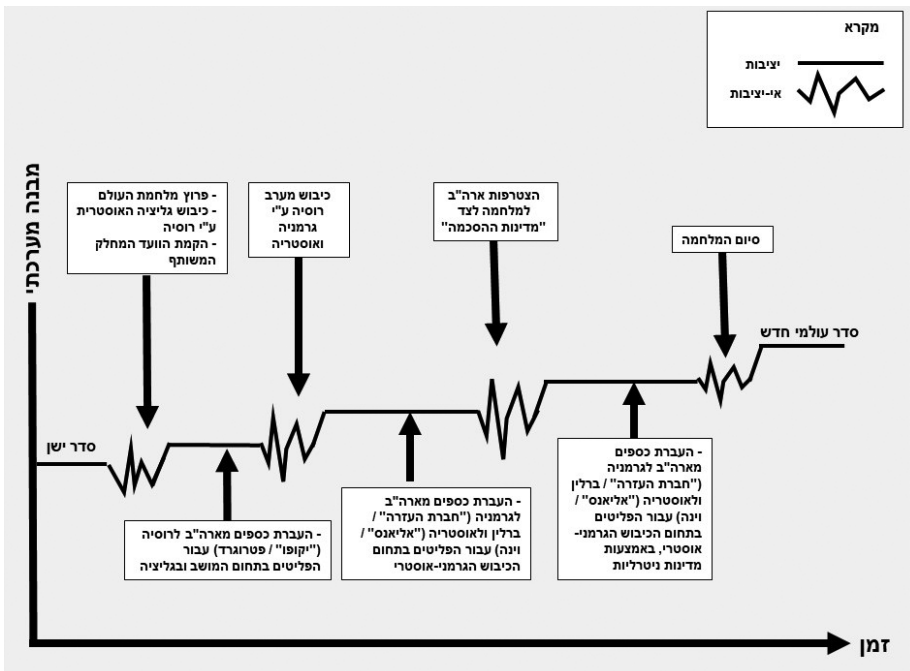
תרשים 1: רשתות הנתיבים העיקריים של הסיוע הכספי

סיכום

מאמר זה הציג, לאור הממצאים שאותרו בעיתונים העבריים בתקופת המלחמה, לראות במערכות ורשתות של איסוף וגיוס תרומות, רובן בקרב יהודי ארצות הברית ומיעוטן בקרב יהודי רוסיה ומדינות נוספות, ובנתיבי העברת הסיוע הכספי לפליטים יהודים במזרח אירופה מערכת בארגון עצמי, מרובת סוכנים. האחרונים השתמשו באסטרטגיות ובפרקטיקות שונות תלויות זמן ומרחב. אפשר לראות בפרוץ המלחמה באוגוסט 1914, ככיבוש הרוסי של חלקי גליציה האוסטרית, בהקמת ועדים מרכזיים במרוצת 1915 (הג'וינט בניו יורק, היעקאפו בפטרבורג ואליאנס בוינה), ככיבוש הגרמני-אוסטרי של שטחי מערב רוסיה ותחום המושב במרכזם במחצית השנייה של 1915, בהצטרפות ארצות הברית אל מעגל המלחמה כנגד גרמניה ואוסטריה באפריל 1917, כעיתות משבר ותקופות של אי-יציבות שבתגובה להן הוקמו ועדים מקומיים לפתרון הבעיות הכלכליות ונמצאו נתיבים חדשים או חלופיים להעברת כסף לפליטים שבהם אפשר לראות מחוללי סדר חדשים המובילים לתקופות של יציבות (ראו תרשים 2).

תרשים 2: הדגמת רשתות איסוף תרומות והעברתן מארצות הברית ליהודי מזרח אירופה כמערכת בארגון עצמי

נספח: תמצית וידיעות בדבר גיוס תרומות ומשלוחי כסף לפליטים היהודים במזרח אירופה

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הידיעה
1	13.11.1914	החרות	2	מארצות הברית נשלחו לאודסה 225,000 רובל
2	16.12.1914	הצבי	3	הוועד היהודי האמריקני בניו יורק החליט להקציב 100,000 דולר לעזרת היהודים ברוסיה וגליציה שסבלו מהמלחמה
3	17.2.1915	הצפירה	2	"הוועד המרכזי של היק"א בפטרוגראד מבקש אותנו לפרסם את הדברים האלה: 'הוועד המרכזי של היק"א מבקש את כל אותם היודעים את מקום מושבם של האנשים המנויים למטה, למהר ולהודיע לו [...] בשביל כל אלה נתקבל כסף מאמריקה מאת קרוביהם. הכסף נמצא אצל הוועד המרכזי של יק"א בפטרוגראד (אופיצרסקה 60) והוא ישלח תיכף לתעודתו אחרי שתתקבל האדרסה הנכונה"
4	28.2.1915	הצפירה	2	החברה לתמיכה ביהודים נגועי המלחמה העבירה למוסקבה 125,000 רובל
5	22.3.1915	הצפירה	2	הוועד הפועל של ועד העזרה היהודי באמריקה הקציב מאה אלפי דולר בשביל פולין שברוסיה. הסכום יועבר לוועד היהודי בפטרוגראד
6	1.6.1915	החרות	2	"הרב יצחק משה זילברמן, אב"ד בעיר טולדו שבאמריקה מודיע במכתב פרטי: אנחנו הרבנים אשר באמריקה עסוקים כעת להטיל 'מכס' על כל איש אשר בעם ישראל יכונה לטובת הנפשות העטופות ברעב באירופה בכלל ובארצנו הק' בפרט. הסכם הוא לתת שלושה אחוזים עזר תמידי מהוצאות הבית אשר כל אחד יוציא לשבוע עד ירחם ה' את עמו ויאמר לצרותינו די"
7	30.7.1915	האמה	16	"היק"א שלחה לווארשא, להאגודה החדשה לתמיכת נגועי המלחמה נדבה של מאת אלף פרנק"
8	26.11.1915	המצפה	3	"אגודה עזרה לטובת יהודי רוסיה פה שלחה ע"י הקונסול האמריקני בווארשא חמישים אלף מרק לעת עתה. הכסף נמסר מאת הקונסול לועד של עזרה של ציונים וחסידים"
9	6.1.1916	הצפירה	3	"הוועד האמריקני אישר את בקשת התמיכה של הוועד לתמיכת היהודים נגועי המלחמה בביאליסטוק והוחלט לתמכו בסך 4,000 רובל למשך שני חרשים ועוד 1,200 ר' לפליטים ולמוסדות חינוך לילדים"
10	9.1.1916	הצפירה	2	חברת "עזרה" כברלין תרמה לטובת היהודים נגועי המלחמה בשטחי רוסיה הנמצאים עתה בידי גרמניה

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הידיעה
11	18.1.1916	הצפירה	2	"הועד המרכזי של הציונים בארגנטינה שלח לוועד העזרה האמריקני עוד סכום של 48,000 פרנק לטובת היהודים נגועי-המלחמה, 20% מזה נועדו לטובת ארץ ישראל"
12	27.1.1916	החרות	2	"מניו-יורק נשלח ב-15 בנוב' 1915 סכום של 226,000 ד' לנגועי המלחמה באירופה. הכסף הגיע לידי הציר האמריקני בברלין וחולק כדלקמן: 170,000 ד' לטובת היהודים בערי פולין שנכבשו ע"י הגרמנים; 50,000 ד' ליהודי גליציה; 1,000 ד' ליהודים באי כרתה; 5,000 ד' ליהודי ארצות אחרות. עפ"י בקשת ועד העזרה היהודי ברוסיה מאת הועד הוורשאי נתחלק סכום של 100,000 ד' בין יהודי פולין ו-70,000 ד' הנותרים נשלחו לחברת יק"א בפטרבורג לחלוקה בין אחינו היהודים בשאר ערי רוסיה"
13	15.2.1916	הצפירה	2	"באספה שהיתה בניו-יורק ב-כ"א דצמבר [1915] נאספו לטובת הפליטים היהודים ברוסיה – מאות אלפי דולר. ארבעה שכל אחד מהם נתן מאה אלף דולר והם: יעקב שיף, גוגנהיים, נתן שטרואס ורוזנוואלד משיקאגו. שני הנדיבים האחרונים הם ציונים"
14	18.2.1916	העם (נ"י)	11	נתן שטרואס ורעייתו תרמו 450,000 דולר לטובת ילדי ישראל בפולין
15	3.3.1916	הצפירה	3	"הועד האמריקני מסר לצרכי עדת היהודים בטובאטשוב רב רמתא ובע"ב אחרים, סך 2,000 רובל משלשת אלפי רובלים שנשלחו מאמריקה ביחוד בשביל עדת טובאטשוב"
16	10.3.1916	העברי	14	"בישיבתו האחרונה של 'הועד המחלק' החלט לשלוח עוד חצי מיליון דולר לנגועי המלחמה. הועד המרכזי נתן מאת אלף דול. והועד העממי – שמונים אלף. לפי החשבון יש בקרן העזרה מליון ושתי מאות אלף דול."
17	14.3.1916	הצפירה	2	"הנדיב הגדול מר נתן שטרואס באמריקה שלח מלונגוויש, מקום שבתו עתה, סך 350,000 דולר להועד העברי לעזרת נגועי המלחמה לחלק את הסכום הזה בין ילדי היהודים העניים בפולין"

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הידיעה
18	22.3.1916	הצפירה	2	"בישיבת הועד האמריקני מאתמול נקצבו התמיכות הבאות: למחלקת העזרה, המתעסקת בענין תמיכת הפליטים השוהים עוד בוורשה, בסך 25,000 רובל. למוסד 'טפת-חלב', הנמצא ברשות הועד האמריקני סך 1,500 ר' לחודש מארץ. לועד התמיכה בשדליץ בשביל פליט בריסק – סך של 300 ר'. למוסד החדש 'מגן נשים' העומד תחת חסותו של הרבי מראדוימין – סך של 2,000 ר' למטרת יסוד 'מדור לבנות' (לערוך שם בתי מלאכה ללמד את החניכות אומנות). לתמיכת 5 תלמידי הישיבה מסלובודקה המתכלכלים בוורשה – סך 100 ר' לחודשי מארץ ואפריל"
19	30.3.1916	הצפירה	3	"הועד האמריקני החליט בישיבתו מיום אתמול להועיד תמיכה למוסדות אלו: למוסד 'לחם בזול' – סך של 900 מרק; להרביים בשביל עניים הגונים – סך של 3,000 מ'; לאגודת הסופרים והעתונאים היהודים בשביל החברים הזקוקים לתמיכה על חג הפסח – סך 500 מ'; ל'ועד העזרה' שבאוסטרוב – סך 600 מ'; להמלמדים בת"ת אשר ברחוב מילא 3 – סך 700 מ'; לת"ת לילדי הפליטים לחודש אפריל – סך 750 ר'; לבית המחסה שע"ש ב' גרוסר לחדשי אפריל ומאי – סך 300 מרק"
20			3	מאמריקה הועברו 600,000 מרק אל חברת "עזרה" בברלין בשביל היהודים נגועי המלחמה שבפולין
21	6.4.1916	הצפירה	3	הועד האמריקני שלח תמיכה למספר ארגונים יהודיים בפולין. כולל ל"13 משפחות מפליטי א"י השוהים בוורשה"
22	9.4.1916	החרות	2	"הנדיב שטרזיס מאמריקה מסר לועד הפטרבורגי מיליון מרק, ואשתו 400,000 מרק"
23	10.4.1916	הצפירה	3	"חברת 'עזרה' בברלין העבירה לחברת 'עזרה' בלודז' 10,000 מארק לקניית קרון אורז. החברה המקומית העדיפה לקנות 25 קרונות של תפוחי אדמה"
24	11.4.1916	הצפירה	2	"ה'אליאנס' שבוינא קבעה תמיכה חדשית של 2,200 קרונות לקהילות יהודיות בשטחי פולין שנכבשו ע"י אוסטריה"
25	17.4.1916	הצפירה	2	"ברין וחשבון שקרא הד"ר פאול נתן על פעולת חברת ה'עזרה' בעת המלחמה הננו מוצאים עוד את הפרטים האלה: ועד-העזרה המיוחד לפולין, שיסדה ה'עזרה', הוציא קרוב לשני מליון מרק. מלבד זה נתקבלו לטובת היהודים 75,000 מרק מאת ועד העזר הגרמני המרכזי, 110,000 מרק מיק"א, 500,000 מרק מאמריקה וגם 100,000 מרק משאר הארצות הנייטרליות"

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הידיעה
26	15.5.1916	החרות	2	"ועד יהודי ארה"ב שלח 614,000 ד' לחלוקה כדלקמן: רוסיה – 200 אלף ד', פולין וליטא – 200 אלף ד', גליציה ואוסתריה – 180 אלף ד', א"י – 30 אלף ד', יוון הצפונית – 25 אלף ד', ליהודים היושבים בדרדנלים – אלף ד'. עד כה שלח הועד האמריקני ליהודים באירופה ובא"י 3.5 מ' ד'"
27	17.5.1916	החרות	2	ב"גרמניה, החליט 'אוצר התמיכה לשנת 1915' לתרום בכל חודש 100,000 מרק לאחינו בפולין. החצי יהיה לקהילת וורשה והחצי האחר לערי השדה. מלבד זה החליטה חברת 'עזרה' לתת 155,000 מרק לחודש ליהודים נגועי-המלחמה אשר בליטא ואשר בקורלנד. הכסף הזה ינתן תיכף ויחולק באופן הזה: וילנא – חמשים אלף מרק; נרודנא, קובנא, סוסלקי ולומזא – עשרת אלפים מרק כ"א; וחמשת אלפים מרק – לערים אשר בין קובנא לבין ליבי"
28	29.5.1916	הצפירה	2	לרומניה הועברו מארצות הברית 80,000 פרנק לטובת היהודים נגועי המלחמה
29	15.6.1916	הצפירה	1	"חברת 'אליאנס' בוינה, שהחלה לפעול רק בסוף חודש אוק' 1915, תמכה עד ראשית מאי 1916, ביותר מ-200 מקומות בהיקף של 876,766 כתר"
30	23.6.1916	העברי	17	שליחת 250 אלף דולר לאוסטריה מארצות הברית "בעד אותן המשפחות שסבלו מהמאורעות האחרונים במערכות המלחמה"
31	30.6.1916	העברי	15-14	"לפי דו"ח ה'ועד המחלק' נשלחו עד כה עשרים ושתים פעם כספים לנגועי המלחמה ברוסיה. הסכומים עלו לסך של 1,400,000 דול. הכספים נשלחו ליק"א בפטרוגורד ונתחלקו אח"כ ע"י סניפיה בערים שונות"
32				"מלבד סכומי העזרה נשלחו ע"י הועד כספים מאנשים פרטים לקרוביהם. מפני תנאי-החיבור הקשים בין אמריקה ואירופה, קבל הועד על עצמו להספיק את הכספים לרוסיה. כספים כאלה נשלחו בסך 118,315 דול. הועד שלח עזרה גם לליטה ופולין הנכבשות ע"י הגרמנים"
33	2.7.1916	הצפירה	2	"הרב רבי חיים עוזר גרודזינסקי מוילנה, היושב עתה בהומל, קבל מאמריקה מאת אלף רובל כדי ליסד בתי-ספר בעד ילדי הנמלטים" ⁷³
34	7.7.1916	העברי	15-14	"הועד הזמני" של יהודי ארצות הברית דיווח על תרומות בסך של 1,136,980 ד' שהועברו ליהודים בארץ ישראל ובאירופה. מזה 633,022 העברות של אנשים פרטים לקרוביהם.

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הידיעה
35	14.7.1916	העברי	16	בוועידת "המזרחי" שהתקיימה בסוף חודש מאי נאספו 304.12 דולר עבור קופת העזרה לנגועי המלחמה באירופה
36	30.7.1916	הצפירה	2	מיום 28.10.1914 עד 30.4.1916 נשלחו על ידי הוועד הזמני של הציונים בארצות הברית לטובת היהודים נגועי המלחמה ולטובת מוסדות עברים שונים בארצות המלחמה 490,000 ליש"ט
37	1.8.1916	הצפירה	3	"על שמו של האדווקט ניקידיס גרוסר נתקבל מאת ועד העזרה היהודי שבאמריקה סכום של 30,000 מרק בעד בית-מחסה לילדים שע"ש גרוסר, ובעד מוסדות אחרים הדומים לו"
38	27.9.1916	הצפירה	3	מ"חברת העזרה" בברלין נשלחו 100,000 מרק לוורשה וצורפה רשימת חלוקה
39	9.10.1916	הצפירה	3	מועד העזרה של יהודי אמריקה נשלחו ל"חברת העזרה" בברלין 229,544 רובל לטובת יהודי ורשה
40				הוועד המחלק המאוחד של יהודי ארה"ב שלח 1.25 מיליון רובל לפטרוגרד
41	11.10.1916	החרות	2	הוועד (המחלק) קיבל הודעה משגריר ארצות הברית בווינה ובה נמסר כי חברת כי"ח קיבלה מידיו 150,000 ד' שנשלחו אליה דרכו. מן הכסף הזה הוציאה החברה: 70 אלף ד' לגליציה, 70 אלף ד' ליהודים בשטחי פולין שנכבשו ע"י אוסטריה, והנותר – 10,000 ד' – תוציא כי"ח להטבת מצב הרבנים
42				השגריר מסר במכתבו כי בששת החודשים האחרונים, עד יולי 1916, נשלחו מארצות הברית הסכומים הבאים: 475,750 כתר לנגועי המלחמה בשטחי רוסיה שנכבשו ע"י אוסטריה, 1.8 מיליון כתר לפליטי גליציה ו-600,000 כתר למערב אוסטריה
43	15.10.1916	הצפירה	2	לפי דו"ח "הוועד המחלק המאוחד" של יהודי ארה"ב הועברו, בין 20 בינו' 1915 ועד 15 אוג' 1916, 4,891,013 דולר לאירופה ולא": לטובת נגועי המלחמה ברוסיה – 1,700,000; ליהודים בשטח פולין שכרשות הגרמנים – 1,454,500; לטובת נגועי-המלחמה באוסטריה-אונגריה (וגליציה בכלל) – 1,065,000 דולר; לפליטי המלחמה באלכסנדריה של מצרים – 21,000; להסטודנטים היהודים בערי שוויצריה – 5000 דולר; ליהודי ארץ ישראל (בזה נכלל גם הוצאות האניה "ואולקאן") – 403,778 דולר; ליהודי יון וטורקיה (מלבד ארץ ישראל) – 132,325 דולר; ליהודי טוניס, אלג'יר ומארוקו – 5,000; למשפחות הנודדים היהודים בפירנצה – 5,000 דולר

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הידיעה
44	18.10.1916	הצפירה	3	לרגל החגים, תמיכה מברלין של 300,000 מרק ליהודי פולין
45	3.11.1916	הצפירה	4	בלשכת הוועד הציוני בוורשה התקבל ממון מאמריקה עבור פליטי פינסק
46	10.11.1916	הצפירה	4	בלשכת הוועד הציוני בוורשה התקבל ממון מאמריקה עבור פליטים
47	17.11.1916	החרות	3	"מאספת ועדי העזרה ברוסיה שהתכנסה ב-10.9 ש.ז. עולה כי מאז פרוץ המלחמה חילק הוועד המרכזי, לרבע מיליון פליטים יהודים סך של 11,348,000 רובל, מזה 60% תמיכת הממשלה, 2,753,000 התקבלו מארה"ב והיתר נאסף מאת היהודים הרוסים בעצמם. יהודי פטרבורג לברם נתנו 839,000 רובל. חלוקת הכסף היתה כך: האגודה לשמירת הבריאות קבלה 5000,000 רובל; תמיכה לפועלים 290,000 רובל; לצרכי השכלה 230,000 רובל; בגדים ולבנים 500,000 רובל; תמיכות לרבנים ואחרים 97,000 רובל; לשבוי מלחמה ופצועים 250,000 רובל; הלואות שונות 375,000. ביחד קבלו תמיכה כרבע מיליון פליטים. הוצאות למטרות ההסתדרות עלו לסל 292,000 רובל. עתה יש להסתדרות בשלש מאות וששים מקומות 210 ועדים מקומיים ומאה וחמשים עושי מלאכתה"
48	26.1.1917	העברי	12	"בישיבה האחרונה של ועד המחלק המאוחד החלט לשלוח 150,000 דולר לנגועי המלחמה בפולין, מלנד 35,000 ד' לצרכי חג הפסח. הכסף נשלח להוועד בברלין"
49	7.3.1917	החרות	2	"ועד העזרה האמריקנית קיבל את הצעת דר' שמריהו לויין להלוואה יחודית שמטרתה תמיכה של יהדות ארה"ב בקהלות היהודיות שנהרסו במלחמה. נאסף סכום של 3 מיליון דולר וועדה מיוחדת תקבע את חלוקתו באירופה"
50	22.3.1917	הצפירה	13	מפטרבורג נשלחו לפולין וליטא, דרך שטוקהולם, 300,000 רובל
51	29.3.1917	הצפירה	12	מברלין נשלחו 10,800 מרק ליהודי לודג' לכבוד חג הפסח

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הידיעה
52			13	מפטרבורג נשלחו, דרך שטוקהולם, 300,000 רובל עבור היהודים בשטחי רוסיה שנכבשו ע"י הגרמנים
53	12.4.1917	הצפירה	14	"ועד-העזרה האמריקני החליט, ב-9.2.1917, לשלוח ליהודי אירופה וא"י מיליון דולר. 450,000 דולר נועדו לנפגעי המלחמה בפולין ובליטא. 70,000 לפלשתינה. 225,000 לאוסטריה, הונגריה וגליציה. 75,000 לתורכיה. 6,000 עבור פליטי א"י באלכסנדריה, 5,000 לסרביה ויון, 25,000 לרומניה 10,000 לרוסיה"
54				"משלוח-הכספים לפלשתינה ולגלילות הנכבשים מתנהל כמקדם, בלי מניעות. בפברואר נשלחו לפלשתינה ולגלילות הנכבשים באירופה יותר מאלף דולר בכל יום ויום. בס"ה נשלחו בח. פברואר 33,132 דולר. בהם 18,653 דולר לפלשתינה, 7,300 דולר לפולין, 2,342 לטורקיה, 1,876 דולר למצרים ו-1,878 דולר לרוסיה. בס"ה, מן סוף אוקטובר עד סוף דצמבר 1916 שלחה המחלקה הזאת 867,350 דולר, ובהם 62 אחוזים למאה לפלשתינה וכ"ט אחוזים לפולין"
55	17.5.1917	הצפירה	16	"מר יוליוס רונוואלד מטשיקאגו הודיע לוועד-העזרה היהודי האמריקני, כי הוא מנדב מיליון דולר לנגועי-המלחמה היהודים בתנאי כזה: לכל מיליון דולר שיאסף באמריקה לטובת נגועי-המלחמה בשנת 1917 הוא מתחייב להוסיף מאת-אלפים דולר עד שתגיענה ההוספות האלו למיליון דולר (אם סכום הכספים הנקבצים יעלה לעשרת מיליון). נדבתו של רונוואלד היא הגדולה ביותר של אדם פרטי למטרה כזאת. היא תועיל הרבה להתחרות במעשה החסד. מראשית שנת 1917 ועד היום כבר נקבצו באמריקה 1,274,839 דולר לטובת נגועי-המלחמה"
56	6.7.1917	העברי	15	"בעקבות חוזה חדש בין ארצות הברית להולנד נתאפשרה העברת תמיכה ליהודים נגועי המלחמה בערי ליטא ופולין, הועד המחלק המאוחד החליט להעביר באופן מיידי: 150 אלף דולר ליהודי ליטא ופולין, 100 אלף לטובת יהודי אוסטריה ו-50 אלף לתלמידי בתי הספר בורשה"
57	13.9.1917	הצפירה	11	מארצות הברית דרך הולנד אל: פולין וליטא (דרך גרמניה) – 150,000 דולר, אל פולין (דרך אוסטריה) – 100,000 דולר, למכולת והלבשה לילדי ב"ס בוורשה – 50,000 דולר, לא"י (תמיכה חודשית) – 45,000 דולר ולרומניה 40,000 דולר

מס"ד	תאריך	שם העיתון	מספר עמוד	תמצית הידיעה
58	14.9.1917	המצפה	7	ממשלת אמריקה נתנה רשות ליהודים לשלוח כסף תמיכה ליהודים העניים שבארצות האויב ובפלשתינה. כבר נשלחו כה' אלף דולר דרך הולנד
59	6.12.1917	הצפירה	13	ש' מוטאגו מלונדון שלח 150,000 מארק לתמיכת עניי היהודים בוורשה ובשאר הערים. לפני חודשים אחרים נשלח מאת מוטאגו לתכלית זו סך 140,000 מארק, וממנו נתחלק בין עניי וורשה סך 40,000 מארק והשאר – בין ערי המדינה
60	13.12.1917	הצפירה	14	מארצות הברית נשלחו אל קרובי משפחה בפולין, דרך דנמרק, 400,000 מארק
61	21.12.1917	העברי	16	"בישיבת הועד המחלק המאוחד החלט לשלוח 600,000 דול. לנגועי המלחמה. מחצית הסכום ישלח לא"י. מן הסכום הזה הנקצב לא"י נשלחו עוד באותו יום 185,000 להקונסול האמריקני באלכסנדריה, שהכסף יתחלק תחת השגחתו"
62				"שוב החלט לשלוח לליטה ופולין 200,000 דול. ולרומניה 10,000 דול."
63	3.1.1918	הצפירה	10	"במשך שלש שנות קיומו חילק הועד המאוחד של יהודי ארה"ב סך של 8,821,000 דולר כדלקמן: פולין וליטא – 3 מ', רוסיה – 2.6 מ', גליציה – 1.6 מ', א"י – 1 מ', והשאר בארצות שונות"
64	4.3.1918	העם (מ')	4	"החברה לתמיכת היהודים שנזוקו מן המלחמה מודיעה שיש לה סכום של מיליון דולר. מתוך סכום זה נועדו 500,000 ד' לפולין, ליטא, לובלין והגלילות הרוסיים שנכבשו ע"י גרמניה. 200,000 ד' מיועדים לצרכי הכלכלה והרפואות של היישוב היהודי בא"י תחת הכיבוש הבריטי ו-25 אלף ד' הוקצו לטובת יהודי סוריה וא"י בתחום השלטון התורכי"
65	14.3.1918	הצפירה	12	העברה של 1.3 מ' מרק, מארצות הברית להולנד, ליהודים יושבי שטח כיבוש אשכנז בפולין
66	3.5.1918	המצפה	5	"אגודת האומנים היהודים בניו-יורק הקדישו שכר עבודת יום אחד לעזרת אחיהם באירופה שניזוקו מן המלחמה. היום הוא הוא יום הולדת וושינגטון מיסד הרפובליקה. שכר היום ההוא של כל הפועלים היהודים עלה לסך מיליון דולר ורבע, שהם שוים כשתים עשרה מיליון כתר"
67	28.6.1918	המצפה	5	"חברת 'אליאס' מוינה מסרה ברו"ח השנתי כי הוציאה 11,399,000 כתר לעזרת הפליטים והשוורים בגליציה ובפולין וזאת בטרם נכנסה ארה"ב לתמונת העזרה ליהודי פולין"

הערות

- 1 שמות לה, 21.
- 2 על סיוע יהדות ארצות הברית בכסף ובמוצרים ליישוב היהודי בארץ ישראל העות'מאנית בתקופת מלחמת העולם הראשונה, ראו: משה הרפז, "הכסף מנין? העיתונים העבריים על תרומתם של יהודי ארצות הברית ליישוב היהודי בארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה", קשר, 58 (2022), עמ' 23-58 (להלן: הרפז, "הכסף מנין?").
- 3 יובל פורטוגלי, יחסים מוכלים, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1996, עמ' 62-67.
- 4 קטעי העיתונות המצוטטים במאמר זה נדלו מאתר עיתונות יהודית היסטורית (הספרייה הלאומית ואוניברסיטת תל אביב). שתי הערות: א) התאריכים בעיתונים שבתחומי רוסיה הצארית היו לפי לוח השנה היוליאני. רק לאחר מהפכת אוקטובר אימצה רוסיה הקומוניסטית את לוח השנה הגרגוריאני, ויום 31.1.1918 הפך ל-14.2.1918. ב) מספר עמודי העיתון המובאים במאמר זה, ניתנים כפי שמוצג באתר (נדגיש כי לעתים קרובות קדמו שני עמודי שער כללי למניין עמודי הגיליון).
- 5 תום שגב, ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט, ירושלים: כתר, 1999, עמ' 45.
- 6 ה"למ"ס, לוח 2.11. [https://www.cbs.gov.il/he/publications/doclib/2021/2.shnatonpopulation/](https://www.cbs.gov.il/he/publications/doclib/2021/2.shnatonpopulation/st02_11.pdf). (אוחזר ב-13.5.2022).
- 7 "מספר היהודים בתבל", הצפירה, 18.2.1915, עמ' 3.
- 8 "עיתון אמריקאי על ארץ ישראל", העם (מוסקבה), 21.10.1917, עמ' 2.
- 9 "מספר היהודים בתבל", הצפירה, 18.2.1915, עמ' 3.
- 10 בנימין פינקוס, יהודי רוסיה וברית המועצות: תולדות מיעוט לאומי, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב, תשמ"ו, עמ' 30 (להלן: פינקוס, תולדות מיעוט לאומי).
- 11 דוד אסף וגדי שגיב, "החסידות ברוסיה הצארית: היבטים היסטוריים וחברתיים", בתוך: איליה לוריא (עורך), תולדות יהודי רוסיה ב': מחלוקות פולין עד נפילת הקיסרות הרוסית, 1772-1917, ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשע"ב, עמ' 75-112 (להלן: לוריא [עורך], תולדות יהודי רוסיה ב'). הציטוט מעמ' 75.
- 12 שאול שטמפפר, "היבטים דמוגרפיים של יהדות האימפריה הרוסית בשלהי המאה התשע עשרה", שם, עמ' 197-211, וכן לוח 4, עמ' 204 (להלן: שטמפפר, "היבטים דמוגרפיים").
- 13 שטמפפר, "היבטים דמוגרפיים", עמ' 203.
- 14 פינקוס, תולדות מיעוט לאומי, עמ' 127.
- 15 איבון קליימן, "החברה היהודית מחוץ לתחום המושב", בתוך: לוריא (עורך), תולדות יהודי רוסיה ב', עמ' 141-156, הציטוט מעמ' 142.
- 16 ראו: יעקב לשצ'ינסקי, "הרקע הכלכלי של תחום המושב", הָעֵבֶר, חוב' א', תשי"ג, עמ' 31-44; אנדריי פבלוביץ סובוטין, בתחום מושבם של היהודים: קטעי מחקר כלכליים במערב רוסיה ובדרום מערבה, קיץ 1887 (תרגום: יונה גונפולסי), תל אביב: קדימה פרויקטים, תשפ"א.
- 17 אברהם שמואל הרשברג, לפי ויקיפדיה, חידש את המילה "חזית" במשמעות "פני המלחמה". חידוש זה אושר על ידי נחום סוקולוב, עורך הצפירה. אתר עיתונות יהודית היסטורית (אוחזר: 17.7.2022).
- 18 מקור: עיבוד שלי על בסיס מפה מתוך אתר ויקימדיה קומונס, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Europe_1914.png (אוחזר בתאריך 24.7.2022). נחלת הכלל.
- 19 איילת שני, "הגרמנים הקימו מחנות עוד ב-1904. בעצם אז הוקם מחנה ההשמדה הראשון", הארץ, המוסף, 27.5.2022, עמ' 16-20. הציטוט מעמ' 18. שני ראינה את פרופ' איריס רחמימוב מאוניברסיטת תל אביב.
- 20 שמואל אטינגר, תולדות עם ישראל בעת החדשה, תל אביב: דביר, תשכ"ט, עמ' 175-176.
- 21 מרדכי נורוק, "גירוש היהודים מפלכי המערב ברוסיה ומלחמת העולם הראשונה", הָעֵבֶר, חוב' ה', תשי"ז, עמ' 85-89. הציטוט מעמ' 85.

- 22 מקור: העם (נ"י), 2.1.1916, עמ' 1.
- 23 פסח חטין, "פליטי ליטא במקומות גרושם", **העבר**, חוב' יג, תשכ"ו, עמ' 10-15. הציטוט מעמ' 13-12. פלך סאראטוב נמצא במורד נהר הוולגה ומצפון לים הכספי.
- 24 הדיווחים מצוטטים בסדר כרונולוגי. מתוך עשרות ידיעות בהחתי לציטט ידיעות המציגות היקפים גדולים של גירוש יהודים.
- 25 "מצב היהודים בגליציה", **הצפירה**, 17.2.1915, עמ' 2.
- 26 "היהודים הפליטים באוסטריה", שם, 18.2.1915, עמ' 2. ההדגשות שלי. את המכתב כתב, ב-1.1.1915, נתין בריטי יהודי שנעצר באוסטריה כשבוי מלחמה. המכתב נמסר ליהודי רוסי שעבר באוסטריה בדרכו מארץ ישראל לביתו. הוא נעצר אך שוחרר. בשובו לרוסיה נמסר המכתב לעיתון.
- 27 "הנודדים", שם, 21.2.1915, עמ' 3. ההדגשות שלי.
- 28 "עזרה לנגועי המלחמה", שם, 21.4.1915, עמ' 3. ההדגשות שלי. ואכן, ימים ספורים לאחר מכן העבירו הוועדים היהודיים בקייב ובאודסה, סכומים של 250,000 רובל ושל 150,000 רובל (בהתאמה), "לעזרת נגועי המלחמה בוורשה". ראו שם, 27.4.1915, עמ' 3.
- 29 מאיר בלבן, "יהודי פולחן ומלחמת העולם", **התקופה**, ספר 14-15, תרצ"ד, עמ' 754-768. הציטוט מעמ' 760. ההדגשה שלי. תיאור דומה לתיאורו של בלבן מופיע אצל גרפונקל, בשינויים מזעריים ובתוספת הבאה: "את היהודים המגורשים היה צריך לשלוח, לכמה מחוזות של הפלכים פולטובה ויקאטרינוסלאב [...] תוך יום-יומיים, ערב חג השבועות גורשו כ-200,000 יהודים מפלכי קובנה וקורלאנד". ראו: ל' גרפונקל, "50 שנה לגירוש היהודים מפלכי קובנה וקורלאנד", **העבר**, חוב' י"ג, תשכ"ו, עמ' 3-9. הציטוט מעמ' 6.
- 30 "גירוש היהודים מווארשא", **האמה**, 6.8.1915, עמ' 12. ההדגשות במקור.
- 31 "מיליון וחמש מאות אלף יהודים ברוסיה רעבים ללחם", שם, 5.11.1915, עמ' 17-18. ההדגשה שלי.
- 32 "פליטי גליציה", **הצפירה**, 16.1.1916, עמ' 1. ההדגשה שלי.
- 33 "היהודים הנמלטים ברוסיה המרכזית", שם, 18.1.1916, עמ' 2. ההדגשות במקור.
- 34 "המצב הפיננסי של העזרה ליהודים נגועי המלחמה ברוסיה", שם, 5.11.1916, עמ' 2. ההדגשות שלי.
- 35 דן לאור (10.5.2018), "אמת אחת ולא שתיים: המפעל הציוני של אורי צבי גרינברג". https://www.youtube.com/watch?v=Rts95_599zc (אחזור: 29.4.2021).
- 36 פינקוס, **תולדות מיעוט לאומי**, עמ' 115.
- 37 יהודה סלוצקי, "דיוני מועצת המיניסטרים הרוסית בביטול תחום המושב ליהודים (אוגוסט 1915)", **העבר**, חוברת יג, תשכ"ו, עמ' 41-58. הציטוט מעמ' 57.
- 38 "רוסיה מבטלת בעל כרחא לפי שעה את תחום המושב", **האמה**, 20.8.1915, עמ' 17.
- 39 "בעתונותנו", **העברי**, 28.1.1916, עמ' 14.
- 40 "מצב היהודים בפולין וליטא", **העברי**, 17.3.1916, עמ' 17.
- 41 יהושע השל גורביץ, "בימי הכיבוש הגרמני בוילנה ובסביבותיה 1915-1918", **העבר**, חוב' יג, תשכ"ו, עמ' 37-40. הציטוט מעמ' 37.
- 42 "בקשות עזרה", **החרות**, 19.1.1917, עמ' 1.
- 43 שמות נוספים: ועד העזרה/הסיוע המרכזי, ג'וינט – American Jewish Joint Distribution Committee.
- 44 נתן אפרתי, **אידיאולוגיה ומציאות: יהודי ארצות הברית והיישוב בשלהי התקופה העות'מאנית**, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, תש"פ, עמ' 325.
- 45 אריה גרטנר, **היישוב היהודי בארצות הברית מראשיתו ועד לימינו**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2004, עמ' 101.
- 46 צבי הרי סקלר, "ג'וינט", **האנציקלופדיה העברית**, כרך י, ירושלים: חברה להוצאת אנציקלופדיות בע"מ, תשט"ו, עמ' 366-368 (להלן: סקלר, "גוינט").
- 47 שמואל יוסף עגנון, **תכריך של סיפורים**, ירושלים ותל אביב: שוקן, תשס"א, עמ' 106.

- 48 אפשר להניח בסבירות גבוהה כי בשנים 1914-1918 היו בארצות הברית כשלושה מיליון יהודים. להרחבה ראו: הרפז, "ההספ מנין?"; עמ' 35-36.
- 49 אהרן פרנקל, "פרי החנוך הצהוב", האמה, 13.8.1915, עמ' 2. ההדגשה במקור.
- 50 "יום תשובה", העברי, 21.1.1916, עמ' 3. ההדגשה במקור.
- 51 "פצעי אוהב", האמה, 13.8.1915, עמ' 12. ההדגשה במקור.
- 52 "חיי השעה", שם, 6.8.1915, עמ' 1.
- 53 הנתונים המוצגים בלוח זה מהווים הלחם של נתונים מתוך: גור אלרואי, המהפכה השקטה: ההגירה היהודית מהאימפריה הרוסית 1875-1924, ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשס"ח. הציטוטים מעמ' 65 (לוח 6) ועמ' 68 (לוח 7).
- 54 "ועידה לעזרת נגועי המלחמה", האמה, 13.8.1915, עמ' 11-12.
- 55 "ועידת הרבנים לעזרת נגועי המלחמה", שם, 3.9.1915, עמ' 17.
- 56 "יום היהודים", שם, 14.1.1916, עמ' 15.
- 57 "יום היהודים באמריקה", הצפירה, 20.2.1916, עמ' 2.
- 58 שם, שם. ההדגשה במקור.
- 59 "היום הגדול", העברי, 4.2.1916, עמ' 16. ההדגשה במקור.
- 60 "בעתונותנו", שם, 3.3.1916, עמ' 14.
- 61 "פעולת יהודי אמריקה", החרות, 15.5.1916, עמ' 2.
- 62 "אמריקה", הצפירה, 3.1.1918, עמ' 10. ההדגשה שלי.
- 63 סקלר, "ג'וינט", עמ' 366. ההדגשה שלי.
- 64 מקור: שם, 10.3.1916, עמ' 19.
- 65 יודגש כי בתקופת המלחמה הופיעו בעברית עיתונים נוספים – יומנים ושבועונים, כדוגמת המודיע או הד החינוך, אך הללו הוקדשו לנושאי דת או חינוך ולא דיווחו על המלחמה.
- 66 "הועידות הציוניות בפילדלפיה", העברי, 7.7.1916, עמ' 14-15.
- 67 "עבודת העזרה לנגועי המלחמה", שם, 30.6.1916, עמ' 14-15.
- 68 "באמריקה", הצפירה, 17.5.1917, עמ' 16.
- 69 "תמיכתם של יהודי אמריקה בארץ-ישראל", העם (מוסקבה), 4.11.1917, עמ' 3.
- 70 "עזרת הציונים באמריקה לטובת ארץ-ישראל", הצפירה, 24.9.1916, עמ' 2.
- 71 שם, 29.8.1918, עמ' 19.
- 72 הוועד היהודי לעזרה לנפגעי המלחמה – יעקאפו (ראשי תיבות של השם הרוסי המלא) – הוקם בפטרוגרד ב-1915.
- 73 הרב יהודה ליב גריבארט כתב: "בחודש אייר תרע"ו שמעתי, כי נשלח להרב מווילנא, ר' חיים עוזר רודזינסקי, מאחינו באמריקה, על צרכי-הדת והרבנים מאת אלף רובל. נסעתי אליו להומל, ויתמוך את בית-ספרנו באלף רובל לחודש. [...] יסדתי חדרים חדשים – במרשנסק (פלך טמבוב) לששים תלמיד, והוצאה שלש מאות ושמונים רובל לחודש, המשגיח – הרב שמואל מרקוביץ. בבוריסגליבסק (פלך ההוא) למאה תלמיד, הוצאה שלש מאות ר'. הגזבר והמשגיח – הרב מאיר ברלין. בקירסנוב לחמשים וחמשה תלמידים, הוצאה שלש מאות וחמשים רובל. הגזבר – שלמה קנטרוביץ. בפודולסק (פ' מוסקבה) לעשרים ושמונה תלמידים, הוצאה מאה וחמשים רובל. הגזבר – יוסף דוד, איש יקר רוח ונדיב והמשגיח האב"ד אליהו מרדכי וילקובסקי. בבוגרודסק (פ' מוסקבה) שלשים ושנים תלמידים, הוצאה מאתים רובל לחודש". ראו: יהודה ליב גריבארט, ספר זכרון – רשומות מימי המלחמה האחרונה – והשקפות שונות ומכתבים, קנדה: טורונטו, תרפ"ו, עמ' 64. ההדגשות במקור.